

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 4. No. 15. 1940

TÜRKİYEDE XVIII İNCİ ASRIN BAŞINDA ÇİÇEK AŞISI TATBİKİNE DAİR

O. T. HULT [*]

Dilimize çeviren : AKDES NİMET KURAT

İsveç kralı Karl XII (Demirbaş Şarl) — 1713 Şubatında zorla Benderden kaldırılıp Edirne civarındaki Timürtaş'a nakledildikten sonra 1713 Temmuzunda fevkalade şiddetli, zehirli ve (pestilence imsi) bir sıtmaya tutulduğu zaman, müdavim doktorları Skragge ile Neuman adlı iki tabibtir. Bu sırada her iki doktor da hastalanmışlardı; bunlardan Skraggenin daha ağır hasta olduğunu, ve kralın tedavisine ait emirlerini ancak sedyesinden verebildiğini, yine hasta olmakla beraber kralın tedavisine devam eden, Neumann'ın raporlarından öğrenmekteyiz.

Karl XII. nin ve onun müdavim (hususi doktoru - médecin ordinaire ou médecin du roi) doktorlarının Türkiyedeki ikametleri tıp tarihinde ehemiyetli bir vak'a ile bağlıdır.

Hakiki çiçeği vücuda aşılama suretiyle, bu hastalığın çok şiddetli bir şekilde cereyanına mani olabilmek, ve vücudun çiçeğe karşı immünité (muafiyet) sini elde etmek için, muhtelif yerlerde halk tıbbınca malûm olan, [1] aşı üsülü, o sıralarda İstanbulda, maamafih yalnız hristiyan ahali arasında, nazarı dikkati celbedecek bir surette tatbik edilmekte idi. Bu cins halk tıbbının bilhassa şu iki mevkide umumun nazarı dikkatini celbedecek kadar muvaffakiyetli olarak tatbik edildiğini öğreniyoruz : Biri Selânikte diğeri de Filibede; buralarda binlerce muvaffakiyetli çiçek aşısı yapılmakta idi.

[*] O. T. Hult un : Karl XII. (Demirbaş Şarl) ın Rus - Leh seferi esnasında Sağlık koruma ve Hastabakıcılık teşkilâtı adlı, İsveç İlimler Tarihi Cemiyetinin organı olan LYCHNOS mecmuasında (Uppsala 1938, SS 95 - 138) çıkan yazısından terceme edilmiştir. Terceme edilen sayfeler : 112 - 119.

EDİRNE HAMAMLARI

Dr. RIFAT OSMAN TOSYALI [*]
1933

Teneffüste akciğerler gibi cildin de mühim bir vazifesi vardır. Hasta bir ciğer ile gizlenmiş bir cilt arasında hiçbir fark yoktur. Bunu küçük ve her yerde kabili icra bir tecrübe ile görmek ve isbat etmek mümkündür, Karga, serçe gibi bir kuş mazbut ve havası tebeddül edemiyen bir kutuya hapis ile yalnız başını dışarıda bırakınız. Bittabi kuş yalnız akciğerleriyle teneffüs edip cildile teneffüs edemeyeceğinden biraz müddet sonra telef olur.

Temiz derinin idamei hayatta kıymetini takdir eden Osmanlılar Anadolu ve Rumelinin başlıca şehir ve kasabalarında elyevm asari mevcut ve meşhur mükellef hamamlar inşa etmişlerdir.

Romalıların, Bizanslıların inşa ettikleri hamamları nümune ittihaz ederek inşa ettiğimiz hamamlardan bir kısmı hıfzıssıhha kavaidine mugayir iseler de bilhassa Mimar Sinan devrinden sonra inşa edilen ve teceddüt havasına itina ve mutedil bir surette teshin olunan Osmanlı hamamları zikre şayandırlar. [Mimar Sinan İstanbulda yirmi dördü mütecaviz ve Edirne'de yalnız bir Çarşı hamamı inşa etmiştir (Tezkeretülbünyan s. 44). Portakallar, limonatalar ve turşular ve dolmalar ile hamama gidip yirmi beş otuz sabun sürünüp altı saat oturduktan sonra hıfzıssıhhaya veda etmek tabiidir. Hamamdan eve avdet edipte az çok rahatsız olmıyan başına çatkısını bağlamıyan ve bütün kaba-hatleri (hamam anasına) yükletmiyen hanımlarımız pek azdır. Edirne'nin hini fethinde kale içinde dört duvar arasında mahsur bir halde bulunan şehri bir buçuk asır zarfında harici sür yedi mislini mütecaviz bir cesamette tevsî ve asari muazzam ile tezyin eden ve bu suretle Tirak Hana bir hayli asır sonra hayrülhalef olan Osmanlı Türkleri Edirne'de otuzu mütecaviz hamam inşa etmişlerdir. Taravet

[*] Trakya - Paşaeli gazetesinin 41, 43, 45, 46 ncı nüshalarında tabolunan bu Edirne Hamamları makalesi Türkların içtimâf muavemet tarihinde Edirne, Hamamları cihetinden ehemmiyetli görüldüğündeu tekrar basılması muvafık görüldü. Dr. Rifat Osmanın ruhu şadolsun.

ve nezafeti bedeniyeye riayetkâr olan Osmanlıların bu asarından bahsederken Evliya Çelebi: (Edirne şehri âyanının şahadetiyle bu şehirde cem'an üç bin yüz elli adet hanedan hamamları vardır ki nice vükela, vüzera sarayında ikişer üçer hamamı mahsus bulunur) der. Filhakika bir ve bir buçuk asır mukaddem inşa olunup asarı eylevm baki olan haneler ve mütekaddiminin saray dedikleri konaklarda zarif hamamlar vardır.

Edirnenin çarşı hamamları iki asır mukaddem bazı teşrifata tabi olup bir sınıf halk veya esnafa mahsus olan hamama diğerlerinin duhulü ya memnu' veya hoş görülmez imiş. (Evliya Çelebiye nazaran İstanbul hamamları da kısım kısım tahsis olunmuştur.)

1 — Yıldırım hamamı - Edirne'de Osmanlıların ilk inşa ettikleri hamamdır. 1294 (1878) istilâsında harap olmuştur.

2 — Mihal Gazi hamamı - Mihal polis merkezi civarında ve Demir Biga mahallesinde harabesi mevcuttur. Mihal Gazi camii evkafından olup iki asır mukaddem Edirnenin cesim ve zarif çift hamamlarından imiş.

3 — Muradiye hamamı - İkinci Sultan Murat Han asarından olup Muradiye Küçük pazar semtindedir. Yeniçeri efradı kışları bu semte civar ve yeniçeriler de bu hamama gittiklerinden Yeniçeri hamamı namile maruf idi. Bazıları Çingene hamamı dahi derler.

4 — Mezit bey hamamı - 830 tarihinde Mezit bey tarafından inşa ettirilmiştir. Yediyol ağzına civar halen mamurdur.

5 — Sultan Selim hamamı - Birinci Sultan Murat Han tarafından bu tarafta inşa olunan sarayı hümayunun tebirdaran (Baltaçılar) efradına mahsus iken efradı mezkûre koğuşlarının hedmile Sultan Selim camiinin inşasından sonra Çarşı camii ittihaz olunmuştur. Camiinin hini inşasında ameleye ve ustalara tahsis kılındığı mütevaterdir. (Taş odalar) civarındaki Darbhane hademelerine mahsus bekâr odaları iken bu hamam da (Darbhane hamamı) namını almıştır. Eylevm mamur ve fakat metrûktur.

6 — Tahtelkale hamamı - İkinci Sultan Murat tarafından Darülhadis medresesine vakıf olarak inşa kılınmış asarı cesimeden

çift hamamdır. Evailden bahçivanlara ve Musevilere mahsus idi. Elyevm ma'murdur.

7 — Topkapı hamamı - İkinci Sultan Murat Han tarafından 844 (1440) tarihinde inşa ettirilmiş olup evailde Alaca hamam derlerdi. Edirnenin ilk Tophanesi bu hamama civar Bulgar Jimnaz mektebi mevkiinde İkinci Sultan Murat Han tarafından tesis kılındığı esnada bu hamam Tophane efradına mahsus olarak inşa kılınmış ve kalenin beden duvarına bir de kapı açılarak (Topkapı) namı verilmiştir.

8 — Hızır Ağa hamamı - Sultan Selim camii mihrabı ci-
hetinde Kıyak caddesi üzerinde Hızır Ağa camii civarında idi. Zaman indirası malûm değildir. Darülmalûmat mektebi bu hamamın arsasına inşa olunmuştur. Yıldırım Bayazıt Han zade Emir Süleymanın icrayı zevk ve sefa eylediği Çarşı hamamının bu hamam olduğu maznundur.

9 — Çubukçular hamamı - Sultan Bayazıt ve Yavuz Sultan Selim Han tabibi hususisi Ahi Çelebi namile meşhur Mevlâna Mehme bin Kemal tarafından inşa kılınmıştır. Elyevm ma'mur ise de metrûktur. Bu hamamın halvet kurnalarından birinin üzerinde mermerden genç bir erkek başı kabartma olarak konulmuş olduğundan evailde beynelhalk (Oğlanlı hamam) denilirdi. Hattâ Evliya Çelebi: «Gûya suret değil ziruhtur. Her ne tarafından nazar etsen güler gibi görünür. Zehi san'at» diye vafında bulunur. Bu kabartma heykel bilâhare imha edilmiştir. Hamamların en sıcağı olmakla Edirneli havayı:

*Kitabet elmeden taş sefasında kış günü Hânın
Varup Oğlanlı hamamında natûr olmamız yektir*

kit'asını halvetin duvarına yazmıştır.

10 — Çuhacılar hamamı - Harabesi elyevm kale içinde Balık pazarı caddesinde mevcut olup hini fetihtе Yahşi Fakih tarafından inşa edilmiştir. Civarında Yahşi Fakih mescidi de vardı. 1046 (1636) tarihlerinde İsa Halife isminde bir imamın tahtı tasarrufunda idi. Bu hamam bilâhare Bahçivan oğulları tarafından işтира ile Ermeni

kilisesine vakfedilmiştir. 1321 harikinde harap olmuştur. Evailde Çuhacılar esnafı ile Ermenilere mahsustu.

11 — Ağa hamamı - Kıyakta Yeniçeri ortaları meydanına (elyevm Karabulut mahallesi ittisalinde) civar bir mevkide olup Yeniçeri zabitanı devam eylediklerinden (Ağa hamamı) namile maruf idi. Banisi maktul İbrahim Paşadır. 1283 tarihinde Berber Bası İsmail efendi yeditasarrufuna geçmiş ve tamir ettirmeyip metrük bir halde kalmış ve 1294 istilâsında büsbütün harap ve münhedim olmakla arsasına Fransız Sen Lüi hastanesi inşa edilmiştir.

12 — Kasımpaşa hamamı - Ayşe kadın hanına civar Tek kanat köprüsüne karip bir mevkide idi. 1268 de Fenari hacı Ahmet efendi tasarrufuna geçerek tamir ve 1314 de hedmolunarak arsasına haneler inşa kılınmıştır.

13 — Gazi Mustafa Paşa hamamı - Uzun kaldırımında Yeşilce mahallesinde olmakla Yeşilce hamamı ve evailde Salhhane bu hamam kurbünde olmakla Salhhane camii derlerdi. Kadınlar bey-ninde Küçük hamam namile maruftur. Evvelce çift iken harap ve metrük kalmış ve bilâhare Defterdar Edirneli Ekmekçi zade Ahmet Paşa tarafından bir tarafı tamir ve ihya olunmakla bu nam ile de şöhret bulmuştur. Halâ harap ve metrüktür.

14 — Bayazıt Han hamamı - Sultan Bayezit Han Veli camii civarında ve Bimaristan bahçesinin kurbünde cesim ve çift hamam iken mahvü münderis olmuştur. Harabesi üzerinde bir demirci dükkânı vardır. Suyu Tunca nehrinden dolap vasıtasile geldiğinden kadınlar (çarh suyu saçlara kuvvet verir) diyen bu hamama devam ederlerdi).

15 — Üç şerefeli hamamı - Veziri Azam meşhur Mehmet Paşanın asarından cesim ve çift hamam olup Mimarı Koca Sinandır. Elyevm ma'murdur. Teceddüdü havasına itina kılındığından kubbele-rinden su habbeleri damlamaz. Bu hamam Edirnenin kadim mehterha-nesi arsasında inşa olunmuştur.

16 — Fil hamamı namı diğerle Kızlar ağası hamamı - Saraçhane köprüsünün Talimhane ciheti nihayetindeki Darüssaade

Ağası Yusuf ağa tarafından bilhedm hamama tahvil olunduğundan Fil hamamı namile maruftu. Bu hamam civarında Hadim Şahabeddin Paşa camii ile (Şahabeddin Paşa kurbi hamam Fil) namile bir de cesim mahalle vardı ki elyevm cümlesi munderistir. Mevcut Karakolhane (1304) tarihinde Hacı İzzet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

17 — Saray hamamı - Talimhane meydanına civar Malkoç (beynelahali sehven Mihalkoç derler) mahallesinde idi Saraya kurbiyetinden dolayı bu nam ile meşhurdur. Kırk sene mukaddem metruk iken bilâhare hedmedilmiştir.

18 — Çukur hamam - Dahili hisarda namı atiki hoca siyah olup elyevm Aya İstirati mahallesi denilen semtte Lâtin İmparatorluğu zamanına ait cesim bir hamamdı.

19 — Yerekan hamamı - Kale içinde idi. Derununda sarı renkte taştan bir kurna olup Yerekan (Sarılık) hastalığına şifadır diye Edirne nisvanı ve civar karâ' ahalisi bu hamama gelirlerdi, 1046 (1636) tarihlerinde münhedim oldu.

20 — Tahtalı hamam - İshak Paşa sarayı civarında olup evailde İshak Paşa hamamı namile meşhurdü. Kurşaları etrafında tahta sedirler olduğundan tahtalı hamam derler. Elyevm ma'murdur.

21 — Tahmis hamamı - Banisinin Kara Mustafa Paşa olduğu mütevater ise de tarihi inşasına nazaran Çoban Mustafa Paşadır. Mukaddema çift hamam iken bir harikte nisfı harap olmuştur. Boyacılar hamamı dahi derlermiş. Elyevm ma'murdur.

22 — İbrahim Paşa Hamamı - (Fatih devri), Fatih devri ricalinden İbrahim Paşanın haremi Hundi hatun tarafından Zen İbrahim mahallesinden inşa ettirilmiştir. Elyevm maili inhidamdır.

23 — Abdullah hamamı - Eskici Hamza mahallesindedir. Zamanı inşası malûm değildir. Elyevm ma'murdur. Musevi mahallâtı arasında kaldığından müdavimini kesirdir.

24 — Şifa hamamı - Nişancı Karanfil oğlu Ali efendi tarafından لوسبج Balaban mescidine civar inşa edilmiştir. Mukaddema (Yekta hamamı) namile meşhur ve mafsal sızılarında müşteki zavatın ziyaretgâhı idi ki (Şifa hamamı) vasfı bundan mütevellittir.

Derunundaki bir halvet beynelahali Yıldırım Bayezit Han zade Emir Süleymanın icrayı zeyk ve sefa eylediği mahal olduğu ve bundan dolayı mesdut bulunduğu mütevater ise de Emiri müşarünileyhin zamanı saltanatında bu hamam henüz inşa olunmamıştı. Mezkûr halvetin Şifa Baba türbesi hamamı olduğu hakkındaki rivayet ise bir efsanedir.

25 — Beylerbeyi hamamı - Mirmiran Yusuf Paşa tarafından 832 (1428) tarihinde inşa ettirilmiş cesim ve çift hamamdı. Harabiyetine mebni Ekmeci zade Ahmet Paşa tarafından bir ciheti hedm ve diğer ciheti tamir ve ihya olunmuştur. Eiyevm metrûk olup bu hal devam ettiği takdirde münhedim olacaktır.

26 — Delikli kaya hamamı - Daye Hatun mahallesinin namı atiki Delikli kaya olup mahalli mezkûrde cesim bir hamam var imiş. Zamanı inhidamı malûm değildir.

27 — Yeni hamam - Yeni imarette Emir Şah mahellesinde idi. 1927 de hedmolunarak arsasına haneler inşa kılınmıştır.

28 — Sarıca Paşa hamamı - Sarıca Paşa camii medresesinin karşısındaki hanenin bahçeleri mevküinde idi. Bir asır mukaddem münhedim olmuştur.

29 — Taşlık hamamı - Mevkii malûm değil ise de camiin havlusunun cadde tarafındaki köşede olduğu mütevaterdir.

30 — Ağaç pazarı hamamı - Topkapıda on sene mukaddem inşaati askeriye dairesi ittihaz kılınan mebaninin arsası mevküinde ve kurbündeki Tavi Mehmet Paşa halilesi Esmahan Sultan mescidi evkafındandı. 1208 tarihinden mukaddem hedmolunmuştur.

31 — Çingilli hamam - Topkapı caddesinde Şakir efendi sokağında Molla Fahreddin mescidi civarında idi. Demirciler arkasına isabet eden arsa dahilinde hazinesi harabesi mevcuttur.

32 — Kilimli hamam - İbrahim Paşa mahallesinde idi. Zamanı hedm ve indirası malûm değildir.

33 — Kazasker hamamı - Mevkii hakkında malûmatı kâfiyeye desteres olunamamıştır. Rüstem Paşa hanı arkasında olduğu mervidir.

34 — Dere hamamı - Mevkii meçhuldür.

35 — Mahmutpaşa hamamı - Fatih Sultan Mehmet devri ricalinden Mahmut Paşanın Debbâğhane semtinde Debbâğ Hacı Halil Ağa mescidi civarında 865 (1460) tarihinde inşa ettirdiği cesim hamamdır ki (رفع الله شان محمود) tarihi ihyasıdır. Bu hamamın ortasında on kademeli bir merdiven ile çıkılan ve direkler üzerine müstenit bir kurnalı bir halvet varmış. Dahilen kubbeleri müzeyyen ve münakkaş imiş. Keçeciler ve Debbâğlar esnaflarına mahsus yerleri vardı. Bu hamamın metrukîyet ve harabiyetinden bahsederken Cerî Abdullah Çelebi: (*Bir ehli hayre olmadı manzuru iltifat - kaldı harabe hatırı erbabi dil gibi*) diye izharı teessüf eder. Elyevm Debbâğhane semtinde Keçeciler kapısı civarında harap bir halde bulunan Debbâğ Hacı Halil mescidinin kapısı karşısındaki haneler bu hamamın arsasıdır.

36 — Büyük hamam - Yıldırım Mustafa Paşa şosesine civar Çukur bakkal sokağında idi. Yıldırım Bayezit camiinden kadim Hızırlık kasrına müntehi olan kaldırım üzerinde mevcut yine bu hamamın su hazinesi harabesidir.

Mütalea : Osmanlı müellifleri, Yıldırım, Timurlenk vak'asından sonra Edirne'de 805 (1402) tarihinde culûs ile sekiz sene icrayı saltanat eden Emir Süleymanın biraderi Musa Çelebinin Edirneye ordusu ile vürudunda bir şehir hamamında mahmur ve harap ve habı gaflet ile sermesti bitap bulunduğunu kaydetmişlerdir. Bu hamam bir şehir hamamı olmayıp sarayı atika ait bir meşcere dahilinde bir kasırda idi ki bilâhare civarındaki camiin banisi namile (Hızırağa hamamı) namı ile benam olmuştur.

Bu meşcerenin bir kısmına da Fatih Sultan Mehmet Han, Edirne'nin ikinci Tophanesini inşa etmiştir. On iki sene mukaddem bir ihtiyare hatun nezdinde olup mütalea eylediğim el yazısı bir mecmuada Musa Çelebinin ordusile Edirneye gelerek Kıyakta cesim ormanın ağaçlıkları arasında askerile mevki tuttuğu ve Kıyak caddesi tarikile şehre dahil olduğu ve Kıyak yokuşunun nihayetinde sarayı atika ait bir kasrın hamamında bulunan Emir Süleymanın mahalli

mezkûre yakın olan sarayı atika firar ile kapandığını ve oradan sarayın civarında vasi sahradan firar eylediğini mütalea ettim. Bu vasi sahra elyevm Namazgâh ovası denilen çayırılık olması ve Emir Süleymanın sarayı atikin bu sabraya küşade kapısından firar etmesi şüphesizdir.

GEVREK ZADE HAFIZ HASAN :

Çocuk Hastalıkları Eserinde Şahsî Müşahedeleri

A. SÜHEYL ÜNVER ve NUR TENİK

Şarkta Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eski tıp kitaplarında çocuk hastalıkları hakkında birçok bahisler vardır. Türkçede bizde tedbiri mevlûd diye çocuk hastalıklarından bahis ilk mühim ve mufasal eseri yazan değerli Türk hekim ve mütefekkirlerinden Süleymaniye Darüşşifası Başhekimî Ayaşlı Şaban Şifai efendidir. Onun bu eserinden İstanbul kütüphanelerinde müteaddit istinsah edilmiş örnekler vardır. (1) Şimdiye kadar olan tetkiklerimize nâzaran Şaban Şifai'den sonra bizde Türkçe çocuk hastalıklarından bahis ikinci eseri yazan İstanbullu Hekimbaşı Gevrek zade Hafız Hasan efendidir. Kezâ kütüphanelerimizde kendi hayatında istinsah edilmiş birkaç nüshası vardır.

Biz tetkikimize Üniversite kütüphanesinin Yıldız tıp kitapları meyanında (tıp 282) deki nüshayı esas tuttuk.

(1) Veliyüddin efendi kütüphanesi No. 2478. Tedbirül'mevlûd. Türkçe Şaban bin Ahmedüşşifai Nurosmaniye kütüphanesi No. 3472. Şaban Şifai bin Ahmed. Telif tarihi 1112 (1700) Topkapı sarayında Hazine kütüphanesi Lala İsmail efendi No. 383, Bağdad köşkü kütüphanesi 348, Beşir ağa kütüphanesi No. 501, Hamidi evvel kütüphanesi No. 1007, Es'ad efendi kütüphanesi No. 2460, Topkapı sarayı hazine kütüphanesi No. 484; hepsi yazma nüshalardır.